

Huoranszki Ferenc

Tudatosság és intencionalitás

I.

A tudatosság és intencionalitás viszonyát tárgyaló kortárs viták középpontjában az a kérdés áll, igaz-e Brentano tézise, mely szerint minden mentális állapot közös jellegzetessége az intencionalitás. A vita legtöbb résztvevője a kérdést módszertani jellegűnek tekinti a szó azon értelmében, hogy az intencionalitás tulajdonításának önmagában nincsenek közvetlen ontológiai vagy metafizikai implikációi. Ha úgy tetszik, a vita, hogy az intencionálisnak tekintett mentális állapotok hogyan viszonyulnak a fizikaiakhoz, csak azután kezdődik, miután az intencionalitás kritériuma segítségével megkülönböztettük egymástól a fizikai és mentális állapotokat.

Mi több, számos kortárs filozófus úgy véli, hogy a mentális és fizikai tulajdonságok viszonyára vonatkozó kérdés ott kezdődik, ahol az intencionalitás véget ér. Az intencionális mentális állapotok ugyanis értelmezhetők olyan funkcionális állapotokként, amelyeket azután (logikai értelemben) könnyedén azonosíthatunk fizikai (pontosabban: neurofiziológiai) diszpozíciókkal. Az igazi ontológiai problémát az éppenséggel nem-intencionális mentális állapotok, az úgynevezett „kválék” (érzetminőségek) vetik fel, mivel a fizikai diszpozíciók és az efféle állapotok közti viszony kontingensnek tűnik. Ha azonban valamennyi mentális állapot intencionális, az legalább elvileg lehetőséget ad arra, hogy a mentális tulajdonságokat és állapotokat neurofiziológiai, tehát ontológiai értelemben fizikai tulajdonságokra redukáljuk.

A következőkben nem ehhez a vitához szeretnék hozzájárulni. Először is, mert úgy látom, hogy azok a viták, amelyek az állítólag nem intencionális állapotok intencionalitásáról szólnak, önmagukban, egy meghatározott elmefilozófiai háttér nélkül eldönthetetlenek. Következésképpen a manapság divatos eljárás, nevezetesen a kérdéses állapotok tisztán fenomenológiai vizsgálata nem fogja perdöntő módon meghatározni, hogy intencionálisak-e vagy sem. A jelen írásban egy egészen más tézis mellett szeretnék érvelni. Azt szeretném megmutatni, hogy az intencionalitás *csak abban az esetben szolgálhat a tudatos pszichológiai állapotok megkülönböztető jegyeként, ha ontológiai és nem pusztán logikai vagy módszertani kritériumként értelmezzük*. Ez pedig azt jelenti, hogy metafizikai értelemben a tudatos mentális állapotokkal kapcsolatban pusztán két logikailag lehetséges álláspont van. Vagy elfogadjuk, hogy a tudatos mentális állapotokra vonatkozó predikátumaink mentális tulajdonságokra utalnak, és ebben az esetben el kell fogadnunk a tulajdonság-dualizmus valamely formáját is. Vagy pedig azt kell állítanunk, hogy intencionális tulajdonságok nem léteznek és azok a tudatos jelenségek, amelyek egyben intencionálisak is, pusztán illúziók.

II.

A kortárs filozófiai hagyomány a mentális jelenségek intencionalitásra hivatkozó jellemzését Brentano filozófiájából eredezteti. Maga Brentano ugyan sohasem használta az intencionalitás kifejezést, a *Pszichológia tapasztalati nézőpontból* egy sokat idézett helyén azonban azt állítja, hogy a pszichológiai állapotok megkülönböztető jegye az a valami, amit a skolasztikusok „intencionális vagy mentális inegzisztenciának” neveztek (BRENTANO 1874, 88). A kifejezés első hallásra ontológiai elkötelezettséget sugall, és Brentano tézisének megfogalmazása után jórészt ez a kérdés állt a viták középpontjában. Úgy tűnik, ezek során Brentano saját véleménye is változott. Engem azonban most nem az intencionális inegzisztenciával kapcsolatos korabeli viták foglalkoztatnak. Ami ugyanis Brentano tézisének örökségét illeti, ezek jórészt érdektelenek.

Bármit is gondoltak ugyanis Brentano vagy közvetlen utódai az intencionális inegzisztencia fogalmáról, Brentano tézisének mai követői és vitatói egyaránt helyesen látják, hogy az intencionalitás fogalmának Brentano számára elsősorban módszertani és nem ontológiai jelentősége volt. Aligha hihető persze, hogy Brentano fejében valamilyen fizikalista ontológia járt volna. Sokkal valószínűbb, hogy az ontológiai különbség test és lélek, fizikai és mentális közt olyannyira evidens volt számára (ahogy csaknem valamennyi kortársa számára is), hogy a kérdés ebben a formában számukra érdektelen volt. Brentano érdeklődésének középpontjában az a módszertani kérdés állt, hogy mi különbözteti meg a mentális jelenségeket és állapotokat mint a pszichológiai kutatás tárgyát a fizikai jelenségektől és állapotoktól, amelyek a természetkutatás tárgyát képezik. Így tehát nem jogosulatlan az a jelenlegi tendencia, amely az intencionalitással kapcsolatos vitákban Brentano tézisére mint ontológiailag semleges tézisére hivatkozik.

Mindemellett – mielőtt hozzálátnék saját álláspontom ismertetéséhez – Brentano eredeti céljait és az intencionális inegzisztenciát illető meghatározását illetően két megjegyzést kell tennem. Először is, a pszichológia Brentano utáni fejlődését is tekintetbe véve, az intencionalitás vagy intencionális inegzisztencia mint a *pszichológia tudománya* által vizsgált jelenségek tárgyának meghatározása tarthatatlannak tűnik. A pszichológia tudományának ugyanis számos olyan képesség jellegű tulajdonság tanulmányozása is tárgya, amely már első látásra sem különbözik mondjuk az emésztés képességétől. Ami miatt Brentano tézise mind a mai napig érdekes, az elsősorban a *tudatos mentális állapotok* vizsgálata, nem a pszichológia mint olyan tárgyának elkülönítése más tudományoktól. A következőkben tehát, még amikor ezt nem is említem explicit módon, mindig tudatos mentális állapotokról beszélek.

Másodszor, érdemes egy kis figyelmet szentelni annak, hogy Brentano maga miként jellemzi az „intencionális inegzisztencia” fogalmát. Manapság gyakori Brentano tézisének azon értelmezése, amely szerint az intencionális állapotok lényegi jellegzetessége, hogy valamely tárgyra irányulnak. A következőkben, filozófus kortársaimat követve, nemzetközi egyetértésben, én is ezt a megfogalmazást tekintem majd az intencionalitással kapcsolatos vizsgálataim kiindulópontjának. Brentano azonban nem egészen így fogalmazott, és ez is egyike azon eseteknek, amikor a fontoskodással határos pontoskodásnak talán filozófiai jelentősége is van. Brentano ugyanis úgy (is) fogalmaz, hogy az intencionalitás a „valamire *mint* tárgyra történő utalás” (BRENTANO 1874, 97), vagy egy másik helyen „[m]inden mentális jelenség tartalmaz magában

valamit *mint* tárgyat” (i. m. 88, kiemelések tőlem). Ha jól értem, ennek a meghatározásban szereplő „mint”-nek vagy „oly módon”-nak különös jelentősége van az intencionális inegzisztencia fogalmára nézve.

III.

Mint említettem azonban, jelen tanulmány tárgya az a kérdés, elegendő-e az intencionalitás logikai vagy módszertani jellemzése ahhoz, hogy a tudatos mentális jelenségeket megkülönböztessük a fizikai jelenségektől. Az intencionalitás a valamely tárgyra történő *irányultságot* jelenti, ahol a lényeg nem a tárgy típusa, hanem maga az irányultság (*directedness*). Eszerint az intencionális tárgy bármi lehet: lehet mentális esemény vagy állapot, de lehet fizikai tárgy vagy annak valamely tulajdonsága, vagy lehet valamely absztrakt entitás is, mint amilyen egy szám vagy egy propozíció. A hangsúly az irányultságon mint a bármely tárgyhoz való viszony jellegzetességén van. Ezek a jellegzetességek pedig elsősorban logikai természetűek, s éppen ezáltal volna lehetséges a mentális predikátumok fizikaiaktól történő megkülönböztetése az irányultság fogalma segítségével. Az alaposabb vizsgálat azonban azt mutatja, hogy e kritériumok valójában nem elégségesek a mentális és fizikális állapotok (és tulajdonságok) megkülönböztetéséhez.

A következőkben nem veszem számba valamennyi javasolt megkülönböztetést, csak néhányat vizsgálok. Azt gondolom ugyanis, hogy e néhány eset vizsgálata révén is rá lehet mutatni arra a közös vonásra vagy előfeltevésre, amely miatt egyik javasolt értelmezés sem működik.

A talán leggyakrabban emlegetett értelmezés szerint az intencionális állapotok jellegzetessége, hogy abban az esetben is igaz módon tulajdoníthatjuk azokat valakinek, ha a tárgyak nem léteznek (néha ezt szokás – mint később kiderül véleményem szerint helytelenül – azonosítani az „intencionális inegzisztencia” fogalmával). Egy ehhez szorosan kapcsolódó másik logikai kritérium szerint az intencionális állapotok egyben intenzionálisak is, amennyiben az efféle állapotok tulajdonítása nem engedi meg az azonos referenciájú kifejezések helyettesítését a mondat igazságértékének megváltozása nélkül. Az első esetre példa, amikor valaki Árgyélus királyfira gondol. Ezt nyilvánvaló módon megteheti anélkül, hogy feltételeznünk kellene: Árgyélus királyfi létezik. De aligha pihenhet meg valaki Árgyélus királyfi árnyékában (fizikai állapot) anélkül, hogy Árgyélus királyfi léteznék. Hasonlóképp, ha valakire igaz, hogy később született (fizikai állapot), mint Marylin Monroe, akkor rá az is igaz, hogy később született, mint Norma Jean. Ámde valaki gondolhatja, hogy Marylin Monroe volt a földön valaha élt legszebb nő, anélkül hogy szükségképpen azt gondolná, Norma Jeannél nem élt szebb nő a földön. Hiszen Marylin Monroe esztétikai kvalitásait illetően anélkül is lehetnek gondolatai valakinek, hogy tudná, Marylin Monroe Norma Jean.

Az utóbbi évtizedben azonban néhány filozófus meggyőzően érvelt amellett, hogy e jellegzetességek számos fizikai tulajdonságot is jellemeznek. Elsősorban azokat, amelyeket (talán nem túl szerencsés, de igen bevett módon) „diszpozicionális” tulajdonságoknak szokás nevezni (például MARTIN–PFEIFER 1986; PLACE 1996; MOLNAR 2003, 60–71). E tulajdonságok jellegzetessége, hogy azonosításuk azon események segítségével történik, amelyeket (egy még szerencsétlenebb kifejezéssel) e tulajdonságok „manifesztálódásának” vagy „megnyilvánulásának” szokás nevezni. Mármost úgy tűnik, e tulajdonságok, illetve a tárgyak azon állapotai, hogy ezekkel a tulajdonságok-

kal rendelkeznek, pontosan ugyanúgy az irányultság jegyeit mutatják, mint ahogyan a mentális állapotok.

Mindenekelőtt, ahogyan a tudatos mentális állapotok azonosságának feltétele, hogy azonosítani tudjuk azokat a tárgyakat, amelyekre irányulnak, úgy egy diszpozíció azonosításának is feltétele, hogy azonosítani tudjuk azokat az (adott esetben igen komplex) eseményeket, amelyek manifesztálódását, megnyilvánulását jelentik. Erre persze mondhatja valaki, hogy ez pusztán párhuzam, és önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a diszpozicionális állapot és a manifesztáció/megnyilvánulás közti viszonyt éppúgy „irányultságnak” tartsuk, ahogyan annak tartjuk a mentális állapotok és intencionalitás tartalmuk közti viszonyt. Ahhoz azonban, hogy a két típusú viszonyt megkülönböztessük egymástól, valamilyen kritériumra lenne szükségünk, és a fentebb tárgyalt két kritérium erre semmiképp sem alkalmas.

Bizonyos ugyanis, hogy rendelkezhetem (mi több: ténylegesen rendelkezem) azzal a fizikai diszpozícióval, hogy egy pontosan száz kilogramm tömegű testre ilyen és ilyen gravitációs hatást gyakorolnék, még akkor is, ha az aktuális világban egyáltalán nem létezik egyetlen pontosan száz kilogramm tömegű tárgy sem. Az is bizonyos, hogy még ha csak egyetlen olyan tárgy létezne is a világon, amely pontosan száz kilogramm és ez a tárgy speciel a rózsaszín olyan árnyalatában pompázna, mint amilyenben semmi más, akkor is helytelen lenne nekem azt a fizikai állapotot tulajdonítani, hogy ilyen és ilyen színárnyalattal rendelkező tárgyra ilyen és ilyen mértékű tömegvonzást gyakorolok. Következésképp a diszpozíció és manifesztációja/megnyilvánulása közti viszony is intenzionális. Továbbá, és igen nyilvánvaló módon, egy diszpozíció tulajdonítása nem követeli meg sem a manifesztáció létét (mi több, néhány esetben kizárja azt: valami csak akkor és addig lehet törékeny vagy halandó, ameddig össze nem tört vagy meg nem halt), sem pedig azt, hogy egy olyan tulajdonságokkal rendelkező tárgy, amelynek változása a diszpozíció megnyilvánulásának szükséges feltétele, létezzék. Következésképp semmi okunk arra, hogy tagadjuk a fizikai intencionalitás létét.

Természetesen próbálkozhatunk további, bonyolultabb kritériumok bevezetésével, de véleményem szerint minden efféle próbálkozás kudarcra van ítélve, mégpedig a következők miatt. Azok a kísérletek, amelyek a fenti vagy az ahhoz hasonló jellegzetességek segítségével próbálják megkülönböztetni egymástól a fizikai és a tudatos mentális tulajdonságokat egy téves előfeltevésből indulnak ki a *fizikai* tulajdonságok tekintetében. E feltevés szerint (amelynek gyökerei Berkeley és Hume metafizikájához nyúlnak vissza), a *sui generis* értelemben vett fizikai állapotok tulajdonításának *nincsenek modális implikációi*. Ezért is volt szokás „megjelenő” (*occurrent*) – vagy egy még félrevezetőbb terminussal – „kategorialis” tulajdonságoknak nevezni ezeket. Ámde a tényleges fizikai tulajdonságok között alig találunk ilyeneket. Jelen – a tudatosság, nem pedig a fizikai tulajdonságok kérdését tárgyaló – tanulmány keretei között ugyan nincs mód részletesen kitérni erre, de véleményem szerint az igazán érdekes kérdés ma már nem az, hogy vannak-e *sui generis* – azaz metafizikailag „alapvetőbbnek” tekintett kategorialis tulajdonságokra nem redukálható – fizikai diszpozíciók, hanem hogy értelmes-e egyáltalán feltételezni olyan fizikai tulajdonságok létét, amelyek tulajdonításának nincsenek modális implikációi.

IV.

Ha a fenti érvek meggyőzőek (és számomra bizonyosan azok), akkor első látásra úgy tűnik, a következő dilemma elkerülhetetlen: vagy el kell fogadnunk a pánszichizmust, vagy el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy legalább néhány tudatos állapot megkülönböztető jegye az intencionalitás.

A pánszichizmus legtöbbünk számára elfogadhatatlannak tűnik. Nem azért, mint-ha önmagában az a gondolat, hogy egy focilabda is rendelkezhet mentális állapotokkal, olyan ilyesztő lenne. Különösképpen, ha nem tartozik e mentális állapotok közé, hogy fájdalmat érezne, ha bizonyos erővel belerúgnánk, hanem csak az, hogy bizonyos irányba és távolságra repülne. A probléma inkább abban rejlik, hogy továbbra is úgy érezzük – és nem tudom, hogyan vagy mi okból tudnánk vagy akarnánk ezen érzéstől megszabadulni –, hogy mi (emberek vagy talán egyéb organizmusok) rendelkezünk a tulajdonságok egy olyan különös típusával – például, hogy a hálóba akarjuk juttatni a labdát és örömet okoz nekünk, ha sikerül –, amilyenekkel más tárgyak nem rendelkeznek. És erre a megkülönböztetésre akkor is szükségünk lesz, ha amúgy minden tulajdonság fizikai.

Kézenfekvőbb talán azt állítani, hogy az intencionalitás *önmagában* nem a tudatos mentális állapotok megkülönböztető jegye. Ennek elfogadásából azonban több következmény is adódhat. Az egyik, hogy a tudatos jelenségek vizsgálata kapcsán az intencionalitás problémáját irrelevánsnak nyilvánítjuk. Talán ebben sincs semmi kivétel (nem ez lenne az első zsákutca a filozófia történetében), de egy ilyen nemes és nagyhatású gondolat kapcsán talán érdemes még egy kicsit küzdeni, mielőtt végleg letesszük a fegyvert. Jelen tanulmány hátralevő részében éppen egy ilyen kockázatos küzdelembe szeretnék egy kicsit belebonyolódni.

A mentális jelenségek intencionalitásának egyik jeles kortárs védelmezője szerint a kiutat az jelentheti, ha átfogalmazzuk az intencionalitásra vonatkozó kérdést. Nem azt kell vizsgálnunk, hogy az intencionális állapotok ilyen vagy olyan meghatározása mellett lesznek-e olyan fizikai tulajdonságok, amelyek átmennek a szűrőn (és ily módon pánszichizmust implicálnak). A feladat inkább az, hogy – Brentano eredeti tervét követve – az intencionalitás olyan fogalmát vezessük be, amely csak és kizárólag a mentális állapotokat jellemzi (CRANE 1998, 248–249). E stratégiának azonban két olyan következménye is van, amelyek számomra nem tűnnek vonzónak.

Először is, egy dolog azt mondani, hogy az intencionalitás nyelvi-logikai jellemzése nem elégséges a mentális és a fizikai állapotok (és tulajdonságok) megkülönböztetéséhez, és megint más azt állítani, hogy az intencionális állapotok (legyenek azok fizikaiak vagy mentálisak) természetének vizsgálata segítségével semmi érdemlegeset sem mondhatunk erről a különbségről, mivel az intencionalitás vizsgálata már előfeltételezi, hogy mentális állapotokkal van dolgunk. Másodsor, az említett javaslat alapján, az intencionalitás filozófiai elemzésének üdvöztető útja a már eleve (talán más kritériumok alapján) mentálisnak tekintett tulajdonságok *fenomenológiai* természetének vizsgálata. A fenomenológiai természet vizsgálata egyrészt *per definitionem* a tudatos mentális jelenségek tényéből indul ki, másrészt viszont megőrzi a nyelvi-logikai elemzés azon vonzónak vélt tulajdonságát, hogy önmagában nincs ontológiai következménye.

Én azonban más megközelítést javaslok. Először is, nem gondolom, hogy jó okunk lenne számítani az intencionalitást a fizikai jelenségek köréből. Ha a fogalomnak megfelelő magyarázó ereje van – nyitott kérdés, hogy van-e, de számos filozófus úgy véli,

igen –, az intencionalitás fogalma jó szolgálatot tehet bizonyos nem mentális jelenségek (mint az okság, természeti törvények, objektív valószínűségek vagy maga a modalitás) filozófiai elemzése során. Másodsor, nyitva áll előttünk egy másik út is. E szerint a feladat nem az intencionalitás fogalmának szűkítése, hanem annak specifikációja. Vagyis meg kell tudnunk mutatni, mi tesz egy intencionális állapotot jellegzetesen *mentális* intencionalitássá. Javaslatom az lenne, hogy térjünk vissza Brentano – vagy talán inkább a középkoriak – eredeti elképzeléséhez: a mentális állapot jellegzetessége nem az intencionalitás (azaz az irányultság és az ehhez tartozó modális következmények) önmagában, hanem az intencionális inegzisztencia. Másképp fogalmazva, legalább engedjük meg, ne zárjuk ki, hogy a mentális intencionalitás megkülönböztető jegyének ontológiai következményei legyenek.

Hogy ezt az árat érdemes-e megfizetni, két kérdés megválaszolásán múlik. Az egyik, mint minden fizetség esetében, hogy pontosan mekkora összegről is van szó. A másik, hogy intuitíve mennyire meggyőző a javasolt megoldás. A következőkben először amellett szeretnék érvelni, hogy van olyan megoldás, jelesül az „intencionális inegzisztencia” némileg homályos fogalmának kibontása, amit érdemes tovább vizsgálni. A másik, hogy a megoldás – teoretikus – ára közel sem megfizethetetlen. Kevésbé metaforikusan: a javaslat ontológiai következményei nem extravagánsak, bár kétségtelenül léteznek.

V.

Problémánk tehát így foglalható össze. Mind a fizikai, mind a mentális tulajdonságok jó része (sőt talán valamennyi) intencionális. A két típusú tulajdonság közti különbséget tehát nem magában az intencionalitás jellemzésében kellene felfedeznünk. A probléma azonban talán megválaszolható a következő módon. Ha igaz, hogy mindenfajta intencionális állapot közös jellemzője, hogy modális következményei vannak, akkor a mentális és fizikai állapotok közti különbséget nem maga a modális következmény tényében kell keresnünk. A kérdés sokkal inkább az, hogy meg tudjuk-e különböztetni a modális következmények azon típusait, amelyek segítséget nyújthatnak a fizikai és mentális állapotok (és tulajdonságok) megkülönböztetésében.

Kiindulópontként fogadjuk el azt a megfigyelést, amit az intencionalitással foglalkozó szinte valamennyi elképzelés elfogad, nevezetesen, hogy az intencionális állapot relációs természetű, amennyiben „valamire irányul”, ámde nem következik belőle, hogy az a valami, amire irányul, létezik. Ebből adódik ezen állapotok modális természete. Az egyik mód arra, hogy megkülönböztessük a mentális és fizikai állapotokat éppen ebből a tényből indul ki. Igaz ugyan, hogy a fizikai diszpozíciók létéből sem következik, hogy az, amire irányulnak, létezik, ám egy bizonyos értelemben mégis aktuális létezését feltételeznek, mégpedig egy olyan értelemben, amelyben a mentális állapotok nem. Tézisem az, hogy a fizikai (vagy általában a nem-mentális) diszpozíciók máshogy kötődnek az aktualitáshoz, mint a mentálisak.

Az egyik kulcs a különbség megértéséhez egy a fizikai tulajdonságokat jellemző logikai kapcsolat: a *meghatározó* és a *meghatározott* tulajdonságok közti viszony. Például az a fizikai tulajdonságom, hogy tömegvonzást gyakorolok a tárgyra, egy meghatározó tulajdonság, méghozzá egy olyan meghatározó tulajdonság, amivel jellegzetes módon valamennyi fizikai tárgy rendelkezik. Az azonban, hogy milyen módon gyakorolok tömegvonzást *egy bizonyos tömegű* tárgyra, egy meghatározott tulajdonságom.

Bármely meghatározott tulajdonság illet is meg egy tárgyat, abból logikailag következik, hogy a hozzá kapcsolódó meghatározó tulajdonság is megilleti.

Mármost idézzük fel a korábban említett példánkat. E szerint akkor is rendelkezhettem egy olyan fizikai diszpozícióval (tehát egy fizikai tulajdonsággal), hogy ilyen és ilyen hatást gyakorolnék egy pontosan száz kilogramm tömegű tárgyra, ha ilyen tárgy nem létezik a világban. Az azonban már nem igaz, hogy abban az esetben is rendelkezhetnék egy ilyen tulajdonsággal, ha a tárgyaknak nem lenne tömegük. Például manapság egyikünk sem gondolná, hogy bármilyen fizikai tárgynak lehet olyan tulajdonsága, hogy bizonyos körülmények között bizonyos mennyiségű ektoplazmát bocsát ki vagy fogad be. De nem azért, mert ezek a körülmények *de facto* sohasem állnak fenn és így a tulajdonság sohasem manifesztálódik, hanem azért, mert a meghatározó tulajdonság (ektoplaszma-kibocsátási képesség) nem létezik az aktuális világban. A fizikai diszpozíciók létének szükséges feltétele tehát, hogy azok a *meghatározó* tulajdonságok, amelyek segítségével azonosítjuk azokat az eseményeket, amelyekre irányulnak, létezzenek az aktuális világban.

Az, hogy a fizikai tulajdonságok csak akkor létezhetnek, ha létező meghatározó tulajdonságokra irányulnak, nem véletlenszerű tény. A fizikai tulajdonságokat ugyanis annak segítségével azonosítjuk, hogy milyen hatásokat válthatnak ki, feltéve, hogy bizonyos természeti törvények igazak. A természeti törvények azonban bizonyos meghatározó fizikai tulajdonságok közti funkcionális viszonyokat fejeznek ki. Következésképp lehetetlennek tűnik, hogy létezzenek olyan fizikai tulajdonságok, amelyek nem az aktuális világban is létező meghatározó tulajdonságokra irányulnak.

Egy másik példa azt mutatja, hogy bizonyos – nem feltétlenül fizikai, de nem is tudatos – állapotok a *természeti fajták* aktuális létét feltételezik. Akkor is rendelkezhetem azzal a tulajdonsággal, hogy képes vagyok a rovarok megemésztésére, ha sohasem eszem rovarot. Sőt, ha soha senki nem evett volna rovarot, ettől még mindnyájan rendelkezhetnénk ezzel a biológiai tulajdonsággal. Azzal a biológiai tulajdonsággal viszont senki sem rendelkezik, hogy számára az ambrózia fogyasztásának magas tápértéke van. Nem azért, mert soha egyetlen ember sem fogyasztott ambróziát, hanem azért, mert nincs olyan természetes fajta, amiből ambrózia készül (vagy nincs olyan természetes fajta, hogy ambrózia).

Lehetséges, hogy a fizikai állapotok tulajdonításának a determináló tulajdonságok létén és a természetes fajták létén kívül más feltételei is vannak. De bármik is legyenek ezek, az a feltételezésem, hogy az ilyen típusú intencionális állapotok *valamilyen* aktuális létezését mindig feltételeznek. A tudatos állapotok viszont nem. Az ektoplaszma és az ambrózia éppúgy lehet a gondolatok tárgya, mint ahogyan a tömeg vagy a rovarok. Ez a tény még szembetűnőbb akkor, ha *nagyon* specifikus tulajdonságokra gondolunk. Például van egy olyan fizikai tulajdonságom (még ha nyilvánvaló módon ez egyetlen fizikust sem fog érdekelni), hogy ilyen és ilyen gravitációs hatást fejtek ki Bertrand Russellre (életének és tömegének egy meghatározott szakaszában). De nincs olyan fizikai tulajdonságom, hogy ilyen és ilyen gravitációs hatást fejtek ki Sherlock Holmesra, aki mint – szerencsés vagy szerencsétlen módon – fiktív entitás, nem rendelkezik tömeggel. Gondolni azonban éppúgy gondolhatunk Holmesra, ahogyan Russellre. (Az az érzésem, hogy *de facto* az előbbi mentális állapotban sokkal több embertársunk van, mint az utóbbiban.)

Egyik javaslatom tehát az lenne, hogy a mentális állapotokat jellemző „intencionális inegzisztenciát” e különbség segítségével jellemezzük. Sem a fizikai, sem pedig a

mentális diszpozíciók nem követelik meg, hogy az, amire irányulnak, létezzék, vagy éppen akkor és addig létezzék, amikor és ameddig az állapot fennáll. Ámde a fizikai vagy általában nem-mentális természetű diszpozíciók tulajdonításának mindig vannak az aktuális világra vonatkozó speciális létezési feltételei: nevezetesen, a tulajdonság manifesztációjához szükséges események *tényleges* fizikai, biológiai, stb. meghatározó tulajdonságok vagy ténylegesen létező partikulárek változásait követelik meg. A mentális állapotokat azonosító tárgyak viszont – a szó legtágabb értelmében: tehát bármilyen tartalom, amelyre az állapot vonatkozik – nem implikálnak aktuális létezést. Ez tehát az egyik lehetséges jelentése annak, ahogyan a tudatos mentális tartalom „intencionálisan inegzisztál”, szemben a fizikai intencionális állapotokkal.

VI.

Van azonban egy másik, és talán érdekesebb formája is ennek az „inegzisztenciának”. Ez pedig abban a *módban* rejlik, ahogyan a fizikai diszpozíciók azonosítása és manifesztációja viszonyul egymáshoz. Tézisem az, hogy a fizikai relációk esetében a viszony konstitutív. Vagyis: egy fizikai diszpozíció nem manifesztálódhat más módon, csak úgy, hogy az azonosításához szükséges körülmények fennállnak. Fontos látni, hogy a nem hiper-specifikus (például egyetlen tárgy egyetlen tulajdonságának megváltoztatására irányuló) fizikai diszpozíciók – sőt talán minden diszpozíció – Ryle kifejezésével élve „többvágányú”. Azaz – az intencionalitás nyelvén kifejezve – tulajdonításuknak nagyon sok modális következménye lehet. Azonban valamennyi ilyen következmény *lényegi*, amennyiben lehetetlen, hogy a diszpozíció olyankor is manifesztálódjék, amikor a releváns körülmények nem állnak fenn. Ez azonban nem áll a tudatos mentális állapotokra, és éppen ezt tekintem a tudatos jelenségek „inegzisztenciája” egy másik fontos jellemzőjének.

Hogy világossá tegyem, mire gondolok, az észlelés példájára támaszkodom. Feltevésem az, hogy bármi is az észlelés, a veridikus esetekben valamiféle kapcsolatot feltételez egy mentális állapot és az észlelhető fizikai tulajdonság között. Mi több, a két típusú tulajdonság, nevezetesen az, hogy milyen tudatos észlelési állapotban lehetünk, és az, hogy miként azonosíthatjuk az érzékelhető fizikai tulajdonságokat, nem független egymástól. Minden érzékelhető fizikai tulajdonság lényegi modális következménye, hogy normális körülmények között egy normális fiziológiai és pszichológiai állapotban lévő egyénben milyen mentális állapotot váltana ki. Ha úgy tetszik, ettől lesz egy tulajdonság először is észlelhető, másodsor pedig éppen az az észlelhető tulajdonság, ami. Természetesen az észlelhető tulajdonságoknak más modális következményei is lehetnek. A színek esetében például, hogy miként abszorbeálják a hőt, a formák esetében, hogy milyen a légellenállási együtthatójuk stb. Ám minden észlelhető tulajdonság lényegi tulajdonsága az is, hogy bizonyos körülmények között milyen érzetet vált ki a megfigyelőből.

A tudatos észlelés másik elengedhetetlen feltétele, hogy az észlelő valamilyen perceptuális állapotban legyen. Ezt az állapotot pedig éppen annak segítségével azonosíthatjuk, hogy normál körülmények között bizonyos észlelhető tulajdonságokkal rendelkező tárgyak milyen állapotot váltanak ki egy normál megfigyelőből. Az észlelhető tulajdonság és az észlelés mint mentális állapot tehát nem azonosítható egymástól függetlenül, amint az már magukból a fogalmakból is sejthető. Ám van köztük egy lényeges különbség. A fizikai állapot minőségi természete nem manifesztálódhat

anélkül, hogy a tudatos észlelési állapot be ne következzen. A tudatos mentális állapotok viszont akkor is manifesztálódhatnak, amikor azt nem az érzet meghatározásának alapjául szolgáló fizikai állapot váltja ki. És éppen ebben az értelemben „inegzisztál” a tudatos perceptuális tartalom.

Ami az utóbbi állítást illeti, ezt valószínűleg senki sem vitatná. Mindenki elismeri, hogy létezik illúzió és hallucináció, és ezeket a tudatos mentális állapotokat éppen az jellemzi, hogy *nem* az az észlelhető fizikai tulajdonság váltja ki őket, amelynek segítségével azonosítjuk. Bizonyos (fizikai vagy neurofiziológiai) körülmények között például a dolgok pirosnak látszanak, másképp szólva a piros tapasztalat manifesztálódik, piros érzet van jelen. Ám azt, hogy mi egy piros érzet még abban az esetben is csak a piros tárgyakra történő hivatkozással azonosíthatjuk, ha ténylegesen sohasem látunk piros tárgyakat.

A másik állítás azonban már talán némi alátámasztásra szorul. Miért ne lenne lehetséges például, hogy egy piros tárgy piros észleletet hoz létre oly módon, hogy mondjuk egy egyébként színtévesztő egyén valamilyen különös (értsd: nem normál) körülmények között van? Ilyesmi természetesen lehetséges: mint Hume-tól megtanultuk, bármi lehet bármi más oka. Csakhogy egy dolog valamely oksági lánc lehetőségét feltételezni, és egy másik azt állítani, hogy egy oksági lánc egy diszpozíció manifesztálódása (SMITH 1977, 440, 444–445). Egy vírusfertőzést minden további nélkül összeköthet egy oksági lánc a láz csillapodásával, de senki sem állítaná, hogy a vírusfertőzés lázcsillapító hatású. Bizonyos körülmények között természetesen bármely észlelhető tulajdonság elindíthat egy olyan oksági folyamatot, amelynek végén egy veridikus percepció áll – ezeket az eseteket szokás „veridikus hallucinációnak” nevezni –, de egy ilyen folyamat nem tekinthető az adott tulajdonság *manifesztálódásának*, éppen azért, mert a tulajdonság nem az adott állapot előidézésére irányul.

VII.

Összefoglalva, a gondolatokat és az észlelést mint tipikus tudatos intencionális állapotokat az különbözteti meg a fizikai diszpozícióktól mint tipikus fizikai intencionális állapotoktól, hogy az előbbieket tulajdonításának nincsenek olyan az *aktualitásra* vonatkozó következményei, mint az utóbbiaknak. A mentális és fizikai intencionalitás tehát megkülönböztethető a modális implikációk segítségével. A fizikai intencionalitás tulajdonításának vannak olyan az aktuális tulajdonságokra, tárgyakra és eseményekre vonatkozó feltételei, amilyenek nem szükségesek ahhoz, hogy tudatos mentális állapotokat tulajdonítsunk. Ez nem áll a nem-tudatos pszichológiai diszpozíciókra, és amennyire látom ez a fő oka annak – nem pedig a kválék körüli probléma –, hogy az igazi nehézséget a tudatosság jelenti egy fizikalista ontológia számára.

Azt gondolom tehát, hogy a fizikai és a mentális tulajdonságok természete alapvetően különbözik egymástól, de nem az intencionalitás, hanem az intencionális inegzisztencia miatt. A különböző típusú modális következmények azt sugallják, hogy *lényegileg* különböző tulajdonságokkal van itt dolgunk. Ez az az ontológiai következmény, amit a javasolt elmélet elfogadása esetén nem kerülhetünk el. Amennyire látom – bár ennek kimutatása alaposabb vizsgálódást igényelne –, ez a következmény valószínűtlenné teszi, hogy a mentális tulajdonságokat a fizikaiakra redukáljuk, vagy épp fordítva, a fizikai tulajdonságokat mentális tulajdonságokra vagy mentális tulajdonságokat lényegileg magukban foglaló tulajdonságokra (azaz az észlelhető vagy megfigyelhető tulajdon-

ságokra) redukáljuk. Az eliminativizmus lehetősége azonban mindkét irányban nyitva marad. Vélhetjük úgy, hogy mivel a tudatos állapotok tulajdonításának az aktualitás tekintetében egyáltalán nincsenek következményei, ezek aktuálisan nem is léteznek. És vélhetjük úgy, hogy kizárólag a mentális tulajdonságok léteznek, éppen azért, mert ezek azonosításának nem feltétele más aktuális tulajdonságok kontingens létezése.

Számomra azonban a legvonzóbb alternatíva továbbra is az a tulajdonság-dualizmust feltételező metafizika, amelynek kereteiben gondolkodunk mindennapjainkban és a tudományban. Természetesen ez az álláspont sem problémamentes, s hosszú távon talán elfogadhatatlan lesz. Az intencionális tulajdonságok logikai természete, valamint a fizikai és tudatos intencionalitás közti különbség mégis azt látszik alátámasztani, hogy még sokáig velünk marad.

IRODALOM

- BRENTANO, Franz 1874. *Psychology from an Empirical Standpoint*. Ed.: L. L. McAlister. London: Routledge.
- CRANE, Tim 1998. Intentionality as the Mark of the Mental. In Anthony O'Hear (ed): *Current issues in Philosophy of Mind*. Cambridge: CUP, 229–252.
- MACKIE, John L. 1973. Dispositions and Powers. In *Truth, Probability, and Paradox*. Oxford: Clarendon, 120–153.
- MELLOR, H. D. 2000. The Semantics and Ontology of Dispositions. *Mind* 109, 1–28.
- MOLNAR, George 2003. *Powers. A Study in Metaphysics*. Ed.: Stephen Mumford. Oxford: OUP.
- MARTIN, C. B. – PFEIFER, Karl 1986. Intentionality and the Non-Psychological. *Philosophy and Phenomenological Research* 46, 531–54.
- PLACE, U. T. 1996. Dispositions as Intentional States. In Tim Crane (ed): *Dispositions. A Debate*. London: Routledge, 19–32.
- RYLE, Gilbert 1974. *A szellem fogalma*. Ford.: Altrichter Ferenc. Budapest: Gondolat.
- SMITH, A. D. 1977. Dispositional Properties. *Mind* 86, 439–45.